

Joaquim Martí Mestre, *Els col·loquis valencians atribuïts a Carles Leon*. València 2008, Denes, 2008, 384 pàgines.

Els col·loquis, escrits generalment en vers arromançat, i alguns també en prosa, foren la manifestació literària més popular de la València dels segles XVIII i XIX. Com ja va assenyalar en repetides ocasions Ricard Blasco, tingueren un paper fonamental en la continuïtat literària del català de València durant aquells segles i, davant l'absència d'uns referents cultes, es convertiren en un bon "instrument de cohesió comunitària". Arrelats a la societat on van ser produïts, els col·loquis non solament són una font de gran valor per al coneixement de les relacions socials, els costums i els comportaments de l'època, sinó que ofereixen dades de primera mà en el coneixement dels esdeveniments històrics. A més, per la seua voluntat de reflectir la parla popular, són un recurs impagable en la tasca de copsar la llengua col·loquial del passat. Així mateix, des d'un punt de vista sociolingüístic, n'hi col·loquis, com els atribuïts a Carles Leon, que Joaquim Martí edita globalment per primera vegada, són de gran valor per a l'estudi de les actituds lingüístiques i de les tensions socials que provocava el canvi lingüístic entre les classes benestants valencianes.

Amb tots els col·loquis que li han estat atribuïts, en part editats i en part inèdits, Carles Leon esdevé un dels autors més importants d'aquest gènere literari, amb una producció comparable a la de col·loquiers de renom com Carles Ros, Joan Baptista Escorigüela o Manuel Civera. A pesar de l'èxit que assoliren al seu temps, aquests autors malhauradament són poc coneguts actualment pels estudiosos de la literatura i pel gran públic en general, en gran part a causa de la mancança d'edicions modernes que els posen a l'abast de tothom. Encara que aquest és el propòsit explícit de l'edició dels col·loquis atribuïts a Carles Leon, sens dubte ben adequat a les característiques de la "Col·lecció Bàsica" de l'Editorial Denes, l'estudi historicoliterari que la precedeix ultrapassa amb escreix aquests objectius.

El llibre, que no presenta cap introducció, s'articula en cinc parts: en la primera, sobre "El problema de l'autoria" (pp. 7-38), Joaquim Martí l'aborda directament; en la segona, "Els col·loquis" (pp. 39-166), en fa l'estudi historicoliterari; en la tercera, l'"Edició" (pp. 167-356), reproduïx els textos; en la quarta, "Glossari" (pp. 357-366) ens n'ofereix un ric repertori lèxic, d'uns 370 mots, i, finalment, en la cinquena, podem llegir una acurada i pertinent "Bibliografia" (pp. 367-376).

En analitzar la qüestió autorial, Martí Mestre adverteix que, en realitat, la majoria dels textos que han estat atribuïts a Carles Leon, o que ell mateix li atribueix, són anònims. L'únic col·loqui en què s'explicita el seu nom és el *Bando general* de 1797, que forma part de la sèrie de col·loquis publicats amb motiu de les festes per la

beatificació de Joan de Ribera (1796-1797), on l'autor es presenta com a comissionat pel gremi d'especiers per a fer-ne una narració. També el trobem en dos textos literaris bilingües publicats l'any 1802 amb motiu de la visita de la família reial a València: la loa *Divertida miscelánea en dance serio...* i la *Divertida miscelánea de dance serio...*. La referència a Cento el Formal al *Bando general* ha estat invocada pels bibliògrafs per atribuir-li tots els col·loquis on intervien com a protagonistes Cento el Formal i Tito Bufalampolla, en les seues diverses sèries de 1784, 1789, 1797 i 1808. Com que en el col·loqui anònim *El so Cristòfol* (1789) s'esmenten, junt amb Pepo Canelles, Nelo i Quelo i els malfactors de la *Junta secreta*, els susdits Cento i Tito, els bibliògrafs han tendit a atribuir-li tots els col·loquis protagonitzats per aquests personatges. Ara bé, Joaquim Martí, després d'analitzar la llengua i el contingut de tot aquest conjunt de col·loquis i d'altres que se li podrien atribuir, fa veure que hi ha motius per a poder detectar-hi almenys dues mans: per una banda, la que hauria redactat els col·loquis de Cento i Tito de 1784, els de Nelo i Quelo, els de Pepo Canelles, la *Junta secreta*, i possiblement també el del *so Cristòfol*; per altra, la que hauria compost els quatre col·loquis de Cento el Formal i Tito Bufalampolla de 1789, que ben bé podria ser el mateix de la sèrie de 1797 sobre la beatificació de Joan de Ribera, on s'explicita l'autoria de Carles Leon. Amb tot, Martí creu que no es pot excloure absolutament que els dos grups siguen del mateix autor, ja que el tipus de llengua és ben semblant. Com tampoc no se'n pot excloure el plagi. Prou que ho va posar de manifest per aquella època el dominic Lluís Navarro (cf. J. Ribelles Comín, *Bibliografia de la lengua valenciana*, 1978: 233-236), en imitar, el 1823, les famoses deu *Conversacions* proconstitucionals entre Saro Perrengue i el doctor Cudol, de Manuel Civera (1820), amb tres noves *conversacions*, protagonitzades pels mateixos personatges, però ara de caràcter absolutista.

Comptat i debatut, heus ací la nòmina de les sèries textuais de col·loquis atribuïts a Carles Leon que proposa el professor Martí Mestre:

- 1) La de les festes pel naixement dels infants bessons Carles i Felip, néts de Carles III, i fills del príncep Carles (futur Carles IV) i la seua esposa Maria Lluïsa de Parma (1784);
- 2) La de Pepo Canelles, en contra de les modes afrancesades i dels seus seguidors (1784);
- 3) Els dos col·loquis sobre globus aerostàtics, de caràcter noticier, costumista i satíric (1784);
- 4) Els col·loquis de Nelo i Quelo contra els mals morals de la societat (1787);
- 5) La *Junta secreta* (1787), protagonitzat per membres dels grups marginals valencians i, doncs, relacionable amb les *jácaras* o amb la literatura picaresca castellana;

6) Els col·loquis de Cento el Formal i Tito Bufalampolla sobre la proclamació de Carles IV a València (1789);

7) El col·loqui d'*El so Cristòfol* (1789), que reprova el plagi dels personatges de Cento el Formal i Tito Bufalampolla en els col·loquis de la sèrie anterior (de 1789), sobre la proclamació de Carles IV;

8) Els col·loquis sobre les festes per la beatificació de Joan de Ribera (1796-97);

9) Els textos sobre la visita dels reis Carles IV i Maria Lluïsa a València (1802);

10) Els col·loquis sobre la guerra del Francès (1808, 1809, 1811, 1813), de caràcter antinapoleònic i antifrancès.

Els col·loquis atribuïts a Carles Leon reuneixen els temes i les característiques bàsiques d'aquest subgènere literari, plenament inserit en la tradició de la literatura satíricoburlesca popular del segle XVIII. Els esdeveniments recreats, tant si reporten festes, reials o religioses, com si tracten temes d'actualitat, com ara els globus aerostàtics, són tractats amb voluntat d'entreteniment i dosis d'humor. No cal dir que les relacions de festes motivades per celebracions com els naixements d'infants, els casaments i proclamacions reials, les canonitzacions, etc. perseguïen una clara finalitat propagandística: l'exaltació de la monarquia absoluta i de la jerarquia eclesiàstica. Dins d'aquesta línia se situen els col·loquis sobre la guerra del Francès, que contribuïren a estendre entre el poble valencià el patriotisme espanyol i el mite de Ferran VII, com a rei desitjat. Però en un sentit més ample, els col·loquis de Carles Leon busquen reforçar els valors morals imperants mitjançant la crítica de la moda, del consumisme, de l'ociositat, etc. i, ben sovint, solen reflectir les tensions entre el món urbà i el rural, associades a les innovacions afrancesades i als valors més castissos, respectivament. Ben mirat, el nostre col·loquier no s'hi manifestava alié als valors de la Il·lustració, ja que exalta el treball i la productivitat com a base del progrés i del desenvolupament econòmic i combat la ociositat. D'ací el seu valor com a font de primera mà per a la coneixença i comprensió dels canvis culturals i socioeconòmics de l'època.

Des de l'angle sociolingüístic, els col·loquis atribuïts a Carles Leon són remarcables perquè es fan ressò, de forma crítica, de l'incipient procés de substitució lingüística entre la nova i enriquida burgesia valenciana de comerciants i propietaris, de la segona meitat del segle XVIII. Els membres d'aquesta capa social, coneguts com a *petimetres*, no sols adoptaven modes estrangeritzants en el vestuari o en les relacions socials, sinó que començaven a fer servir el castellà com a signe de distinció social. Un castellà, això sí, "mesclat en dos mil matxades" o, com dirà més tard Eduard Escalante, farcit "d'espardenyades", tal com veiem il·lustrat en aquest fragment del *So Cristòfol*:

En molta marsialitat
 porten uns casaquinets
 de un pam de roba. Y, fent l'ànet,
 per les plases y carrers,
 per iglésies y tertúlies,
 van sempre: «*A los pies de usted,
 señorita, usted me mande.
 Sabe usted que... Ya se be...*» (...)
 Y encara veent que es chiulen,
 responen molt satisfets:
 «*Señor, que las damas visten...
 Señor, que gustan también...
 Señor, que el usar las modas...
 Señor, que es preciso que...*»
 Señor, vostés són uns betsos,
 si alegar volen tals drets.

Per a Carles Leon, aquesta promiscuïtat lingüística vulnerava la solidaritat que les classes populars valencianoparlants establien al voltant de la llengua materna, per a les quals el valencià era un element de cohesió grupal, un símbol aglutinador, que, com a membres d'una determinada comunitat lingüística, els permetia diferenciar-se dels forasters, que empraven el castellà. S'anticipava així a la crítica social als valencians *coents* que solem trobar en el teatre costumista valencià de la segona meitat del segle XIX, sobretot en els sainets d'Escalante.

La dimensió teatral dels col·loquis facilitava la seua difusió i acceptació populars, i això no únicament en les peces estructurades en forma de diàleg entre dos o més personatges, com la *Junta secreta* –per cert, en prosa i, sobretot, remarcable per pel nombre de personatges i per la seua disposició escènica–, sinó també en la majoria dels monòlegs.

Atés el públic ampli, en gran part analfabet, al qual anaven dirigits els col·loquis i d'acord amb l'extracció social que revelen els personatges que solien protagonitzar-los, aquests papers feien servir un llenguatge popular i col·loquial, de gran interès per a la història de la llengua i per a la dialectologia diacrònica, en el seu intent per copsar la llengua parlada del passat. La llengua de Carles Leon no s'escapa d'aquesta tònica. Així, hi apareixen nombroses locucions, refranys i mots col·loquials, com ara: *Déu sol donar faves a aquell que no té quixals*, *prendre canella* 'anar-se'n', *ser l'evangeli* 'ser la veritat', *menjar com un gamell*, *anar fet un gerineldo*, *creu negra* 'defunció', *fer lo micolau* 'fer o dir nicieses', *fer lo mixinot* 'fer-se el dissimulat o el distret', *parlar salat* 'parlar

malament, ofensivament', *cap de lleu!*, *cap sagrat!*, *sagrat!*, *fer tats* 'festejar', *groguets* 'diners', *catxiporro* 'diners', *ternos* 'paraulotes', *peixcadors de faldriquera* 'lladres', *aigua de corriola* 'de pou', *colar* i *embanastar* 'beure', *debla* 'mentida', *posar tapó* 'fer callar'. També mots de caràcter popular, alguns no recollits o no documentats en els nostres diccionaris històrics i etimològics, com són *abondó* 'en abundància', *betzo* 'ximple, babau', *andola* 'indret, contrada', *boconada* 'glopada', *bola* 'globus aerostàtic', *bollet* 'tipus de pa', *arredonir-se* 'alliberar-se de vanitats i preocupacions mundanals', *borina* 'enuig, irritació', *catxapera* 'cau de conills', *domprés* 'després', *escombrar* 'estossegar incompletament', *galapà* 'bastaix', *pastapà* 'forner', *pobil* 'fill únic', *roder* 'fugitiu, perseguit de la justícia', *sunyós* 'taciturn, seriós de cara', *tenda* 'taverna'.

Com a investigador rigorós i especialista en la literatura de col·loquis, Martí Mestre no ha estalviat esforços per a oferir-nos el millor text possible. Car, darrere de l'edició, parcialment modernitzada, de cada col·loqui, hi un tot un intens treball de recerca dels diferents testimonis manuscrits o publicats a fi d'oferir-nos en cada cas el text òptim, després d'adduir i comentar les variants dels diversos testimonis; i, darrere l'interrogant que pugua suscitar qualsevol mot, tot un exhaustiu aparat de notes, que ens en permet la comprensió i la contextualització del text afectat. En aquest procés de recerca, Martí Mestre ha pogut localitzar algunes edicions no citades en els catàlegs bibliogràfics, com una edició de l'any 1784 de la *Relació crítica de un pepo de l'horta*, i l'edició de 1787 de la *Junta secreta*, més antiga que les conegudes fins ara.

Aquesta edició s'insereix en un ambiciós projecte personal de recuperació de la literatura popularista valenciana de l'edat moderna i del segle XIX i de l'estudi de l'evolució interna de la llengua. Creiem, amb Martí, que es tracta d'uns textos que han estat segurament infravalorats fins fa poc, a pesar de l'enorme popularitat que assoliren al seu temps i de la seua funció històrica d'enllaç entre el teatre en català de l'edat mitjana i el de la Renaixença. Per a entendre la dimensió historicoliterària dels col·loquis, cal situar-los dins del gènere literari al qual pertanyen, la literatura satíricoburlesca popular, present també en les literatures d'altres països, i dins d'aquest àmbit no podem exigir-los més ambició estètica, ni fer-los responsables, en el nostre cas, de l'escassetat d'una producció literària de més volada a l'època. Per contra, ens ofereixen unes potencialitats historicoculturals i sociològiques quasi inèdites.

Encara que aquesta vegada Martí ha limitat l'estudi lingüístic a destacar els paral·lelismes i les discrepàncies fraseològiques entre els diversos col·loquis atribuïbles a Carles Leon en funció de la determinació de l'autoria, els comentaris suscitats i la informació del glossari són d'una gran utilitat per a la lexicografia històrica, ja que, a més de fer observar i de recollir els mots i les accepcions no presents en el DIEC, s'assayalen els mots no registrats al DCVB i aquells que avancen la documentació de l'Alcover-Moll.

Llibre dens i amb sòlid suport bibliogràfic, fruit d'un esperit analític que no deixa res al calaix o per a una millor ocasió, amb textos que ofereixen valuoses informacions sobre personatges, situacions i esdeveniments de l'època, presenta dos petits, o no tan petits, problemes per a l'investigador: l'absència d'un índex onomàstic i de matèries, que pogués facilitar a l'investigador la consulta d'una dada puntual, i la manca de remissions al text pertinent dels mots inventariats al glossari. En tot cas, *peccata minuta* dins una admirable recerca de primera mà, que contribueix notablement a situar Joaquim Mestre com un dels màxims experts en la literatura catalana popularista del País Valencià.

ANTONI FERRANDO
Universitat de València